

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

УДК 005.936(477)

Віктор Мандибура

СИСТЕМНО-ФОРМАЦІЙНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНСТИТУТУ ВЛАСНОСТІ

Проаналізовано сучасні наукові підходи класифікаційного структурування інституту власності, розкрито авторське бачення методологічних аспектів виділення типу, підтипу, виду і форми власності в контексті системно-формаційного бачення закономірностей трансформації інституту власності. Розкрито специфічний зміст соціально-деспотичної форми власності, особливості її трансформації у номенклатурно-бюрократичну форму в процесі "побудови соціалізму", а також виявлені інституціональні передумови і специфічні особливості реставрації капіталістичної власності шляхом приватизації її державно-номенклатурної форми.

Ключові слова: інститут власності, тип власності, вид власності, форма власності, соціально-деспотична форма державної власності, номенклатурно-бюрократична форма державної власності.

JEL: H820, K110, B140, P110.

Власність являє собою базовий суспільний інститут, що має складну внутрішню архітектуру. Як категорія теоретичного віддзеркалення діалектичного прояву суспільної форми руху матерії у сфері соціально-економічних відносин "власність" є системно багатограним науковим поняттям. Воно ґносеологічно виражає сукупність суспільних відносин, що виникають між людьми, їхніми асоційованими угрупованнями, а також інституційними суб'єктами, передусім, державою з приводу привласнення, відчуження та споживання життєвих благ (у першу чергу засобів виробництва, природних і фінансових ресурсів). Системна складність дослідження відносин власності значною мірою зумовлена тим, що вони включають не лише базисно-економічні, а й надбудовно-економічні відносини: економіко-правові, соціально-економічні, політико-економічні, економіко-ідеологічні, економіко-національні, економіко-моральні, релігійно-економічні, економіко-сімейні та ін.

Центральне місце, яке посідає власність у соціально-економічній системі, суспільства обумовлене тим впливом, який справляє сукупність відносин, що її структурують на найбільш визначальні складові буття соціуму. Саме об'єктивно-закономірний характер та динаміка якісної зміни системи відносин власності найбільш повно визначають векторну спрямованість суспільного розвитку.

Інститут власності в суспільстві виконує надзвичайно важливі функції.

Перше – власність зумовлює спосіб та визначає найбільш характерні мотиваційні особливості поєднання трудового потенціалу із засобами виробництва, фінансовими і природними ресурсами.

Друге – власність визначає мету функціонування і розвитку економічної системи.

Мандибура Віктор Омелянович (bazil_economt@univ.kiev.ua), д-р екон. наук, проф.; професор кафедри економічної теорії Національного університету імені Тараса Шевченка.

Третє – власність визначає характер економічного розподілу та кінцевого привласнення і споживання результатів виробництва (життєвих благ та послуг).

Четверте – власність формує суспільний та персоніфікований характер мотивації трудової й підприємницької діяльності.

П'яте – відносини власності формують соціально-класову структуру суспільства, забезпечують базові засади розвитку системи панівної політичної та економічної влади, тобто, у кінцевому рахунку, визначають сутнісний зміст і форму держави. Можна стверджувати, що державна влада завжди підпорядковується тим суспільним верствам, що володіють переважними обсягами власності на засоби виробництва, фінансові та природні ресурси.

Все зазначене засвідчує, що в системі суспільного способу виробництва відносини власності є основними, визначальними політико-економічними відносинами.

Сучасні наукові підходи класифікаційного структурування інституту власності

Розгляд інституту власності засвідчує, що він являє собою системний соціально-економічний організм, який має надзвичайно складну архітектонічну, передусім ієрархічно-мережеву, структурну будову його внутрішніх складових.

Цей системний інститут постійно оновлюється і якісно змінюється за його структурними типами, видами і, особливо, формами. Тобто у своєму розвитку власність постійно трансформується, якісно перетворюється як за своєю типовою і видовою сутністю, так і за формами прояву, що або перебувають у стані діалектичної боротьби, витісняючи одна одну, або століттями співіснують разом, або інтегруються, трансформуються одна в одну, створюючи при цьому нові життєздатні форми, що розвиваються та якісно доповнюють системну архітектоніку інституту власності в умовах конкретної суспільно-економічної формації, або при її зміні.

У чому полягає актуальність сучасного дослідження характеру зміни відносин власності, що відбуваються в Україні?

По-перше, сьогодні, коли в Україні фактично повністю знищена система державної, номенклатурно-бюрократичної власності і фактично завершена реставрація соціально-економічної системи, яка базується на засадах відносин капіталу та відповідного капіталістичного способу виробництва, існує нагальна необхідність поглибленого дослідження специфіки цих якісних перетворень і, зокрема, впливу кардинальних трансформаційних змін на складну інституційну архітектоніку сучасних відносин власності.

По-друге, це зумовлено тим, що сучасне уточнення стратегії і тактики розвитку української економіки в контексті посилення якісних аспектів реставраційних перетворень потребує поглибленого теоретичного аналізу тих реальних процесів, що відбуваються в інституті власності, оскільки саме тенденції та закономірності якісної зміни відносин власності є ключовою проблемою становлення та подальшого конкурентного розвитку вітчизняної економіки на сучасних капіталістичних засадах.

Про загальний стан ситуації, що склалась на науково-економічному сегменті дослідження відносин власності, у досить категоричній формі висловились В.Бородюк і Г.Фролова (2009. С. 24–25). Вони вважають, що на сьогодні "...відсутнє загально визнане трактування і коректне використання навіть базових термінів із цієї тематики, немає чіткого уявлення про класифікацію форм власності... Визначаючи право на існування різних поглядів, відзначимо наявність у сучасних розробках певних неточностей і суперечностей, відсутність чіткого розмежування між запропонованими формами і типами власності, вузькість підходу до розглядуваної проблематики".

Проблему системної класифікації відносин власності можна віднести до однієї з найскладніших проблем сучасної економічної науки, що за-

свідчує дійсний рівень і глибину її реальної теоретичної розвиненості. Тут найскладнішим елементом наукового пошуку є й залишається: *по-перше*, виявлення особливостей та історичних тенденцій і закономірностей формаційно-системної трансформації інституту власності; *по-друге*, визначення в структурі відносин власності тих змістовних, генетично-родових ознак, за якими можливо найбільш достовірно і максимально диференційовано систематизувати її конкретні типи (підтипи), види і форми (у всій різноманітності реально існуючих проявів); *по-третє*, на базі внутрішніх систем виокремлення конкретних ієрархічно-структурних рівнів функціонування окремих видів та форм власності.

Проведений авторський аналіз дозволяє стверджувати, що на сьогодні в економічній теорії (політекономії) можна виділити п'ять основних теоретичних підходів щодо внутрішньо системної класифікації широкого спектра існуючих відносин власності:

- 1) *спрощено-формалізований підхід* (за яким науковцями не виділяються типи і види власності, а вся її структурно-системна класифікація зводиться лише до трьох основних форм власності: приватної, колективної та державної (Чухно, 2001. С. 73–75). Прихильники цього підходу для більшої диференціації наведених форм доповнюють їх на внутрішньо системному рівні підформами, зокрема: 1) приватна форма власності поділяється на: індивідуальну (особисту); приватну власність у формі капіталу; інтелектуальну; 2) колективна форма власності поділяється на: кооперативну; корпоративно-акціонерну; власність громадських організацій; 3) державна форма власності включає: власність усього народу (загальнодержавну); комунальну; муніципальну (Гальчинський, 2007. С. 106–120));
- 2) *типово-формалізований підхід* (сутність якого полягає у тому, що: "Якщо розглядати відносини економічної власності за умов сучасного капіталізму, то основними підсистемами є приватна, колективна і державна. Ці під системи в політико-економічному аспекті найлогічніше називати типами власності, а в межах кожної з них виділяти форми. Ще один тип власності може виникнути внаслідок поєднання окремих із трьох названих типів – це змішаний тип" (Мочерний, 2002. С. 109)).
- 3) *тотально-формалізований підхід* (за яким усі відносини власності існують винятково у вигляді форм, що об'єднуються за десятьма класифікаційними ознаками а саме: 1) за способом виробництва (племінна, первинно-общинна, рабовласницька, феодальна, капіталістична, соціалістична); 2) за суб'єктами власності (загальнонародна, державна, комунальна, колективна, сімейна, приватна, змішана); 3) за об'єктами власності (на засоби виробництва, на результат виробництва); 4) за походженням об'єктів власності (природна, історична, трудова, нетрудова, інтелектуальна); 5) за можливістю поділу між власниками (неподільна, подільна); 6) за національною приналежністю (національна, міжнародна (змішана)); 7) за умовами відчуження (роздержавлена, приватизована, орендована, на правах лізингу, в довірчому управлінні); 8) за можливістю відчуження (відчужувана, невідчужувана); 9) за причетністю до трансформаційних процесів (реформована, не реформована); 10) за ієрархічним рівнем суб'єктів власності (державна, регіональна, муніципальна (комунальна), національно-територіальна) (Бородюк, 2009. С. 26)).
- 4) *інтегровано-формалізований підхід* (в межах якого хоч чітко і не виділяються та системно не структуруються типи і види власності, проте тут застосовується більш складна схематична систематизація, за якою форми власності класифікуються на основі застосування двох підходів:
  - 1) *вертикально-історичного*, за яким виділяються такі форми власності: 1.1) первіснообщинна; 1.2) рабовласницька; 1.3) феодальна; 1.4) капіталістична;

2) *горизонтально-структурного*, у складі якого виділяються наступні типи власності: 2.1) приватна; 2.2) суспільна; 2.3) змішана.

При цьому приватна власність має такі форми: індивідуально-трудова (одноосібну, сімейну) і з найманою працею (індивідуальну із застосуванням найманої праці, партнерську, корпоративну, акціонерну).

Основними формами суспільної власності, за наведеним підходом, є державна (загальнодержавна, муніципальна (комунальна)) та колективна (власність колективу підприємства, кооперативна, власність громадських організацій, власність релігійних і культових організацій) (Базилевич, 1990. С. 80-87]).

5) *системно-диференційований підхід* (за яким відносини власності класифікується за чітко окресленими типами (підтипами), видами, та формами. При цьому для окремих форм власності виділяються власні ієрархічні рівні системного структурування (Мандибура, 1990. С. 4-5; 2006. С. 44-46; Рибалкін, Лазня, 2000. С. 128-138)).

За системно-диференційованим підходом тип, вид та форми власності розглядаються не відокремленими, а як органічна єдність пов'язаних між собою елементів, тобто таких системних ланок, які генетично містять свої сутнісні властивості одне в одному. Цей зв'язок знаходить свій вираз у тому, що не існує певного типу (підтипу) власності без його певного виду та форми, як і не існує певної форми власності без її певного виду та типу (підтипу) та, відповідно, виду власності без його типу (підтипу) та форми.

Необхідно наголосити, що з'ясування змісту понять "тип", "підтип" та "вид" власності, а надалі і "форма власності" обумовлюється тим, що в сучасній економічній і правовій літературі ці поняття змістовно фактично не розмежовуються, а тому відбувається їхнє еkleктичне змішування і методологічно неприпустиме ототожнювання. Особливо це стосується категорії "форма" власності, яка часто вживається там, де мова має йти про певний тип, підтип або вид власності.

Отже, сутність категорій "тип", "підтип", "вид" та "форма" власності продовжує залишатись важливою теоретико-методологічною проблемою економічної теорії.

Методологічні аспекти виділення типу, підтипу, виду і форми власності

Тип власності визначається якісно особливим статусом суб'єкта (суб'єктів) власності в системі відносин приналежності, володіння, розпорядження та використання її об'єктів (засобів виробництва, природних та фінансових ресурсів), а також результатів праці (матеріальних благ, послуг та продуктів інтелектуальної діяльності) в ринковій системі її розподілу та кооперації.

Разом із цим необхідно з методологічних позицій діалектики історичного матеріалізму чітко розрізняти сутнісні відмінності двох відомих людству типів власності на засоби виробництва.

Перший – спільний тип первіснообщинної власності, спільно-родової спільноти. Цей тип особистої (індивідуально-сімейної) власності на засоби виробництва та продукти виробництва існував в умовах первісної архаїки натурального господарства.

Другий – приватну власність товаровиробника (виробників) на засоби виробництва і товарний продукт, що на них виготовлений і призначений для реалізації в умовах ринкового господарства. Приватний тип власності виник у період формування простого товарного господарства. При цьому *приватний тип власності* продовжує таким залишатись в умовах розвиненого сучасного капіталістичного господарства та включає всю існуючу на сьогодні різноманітність сумісно розділених форм капіталу (від партнерсько-групових до заснованих на засадах системи акціонерно-корпоративної участі).

Важливий феномен розвитку приватного типу власності полягає у його бінарному розмежуванні на трудовий і нетрудовий підтипи.

Трудова приватна власність виникла в період розпаду первіснообщинної власності, в межах якої вона вкорінюється у вигляді індивідуальних селянських господарств, що перебували всередині сусідської (територіальної) общини. На основі поглиблення суспільного поділу праці в рамках трудової приватної власності виникло виробництво найрізноманітніших продуктів, що набули товарної форми.

Трудова приватна власність супроводжує всю подальшу історію розвитку людства, будучи у "порах" рабовласницького, феодального та капіталістичного суспільства як специфічний економічний уклад: індивідуальної трудової діяльності приватних власників, що володіють засобами виробництва. Її економічну основу утворює такий рівень продуктивності праці, який дозволяє окремій сім'ї, окремим індивідам або їхнім виробничим асоціаціям виробляти принаймні стільки продуктів, скільки їм необхідно для існування в умовах ринкової кооперації праці і обміну вартісних еквівалентів.

Суть "трудового підтипу приватного типу власності" характеризується двома основними особливостями. *Перша* полягає в тому, що трудова приватна власність проявляється як системна єдність праці і привласнення-присвоєння як умов, так і результатів виробництва. Це знаходить своє вираження у безпосередньому поєднанні виробника із засобами виробництва, які йому належать на умовах приватного володіння, розпорядження і використання у виробничо-трудоному процесі, а також у приналежності йому всього продукту особистої праці, що в умовах товарного господарства відбувається у товарній формі на основі товарно-грошових відносин.

Друга особливість полягає у тому, що цьому підтипу приватної власності не властиві як позаекономічні, так і економічні форми примусу до праці. Їй також не властива експлуатація чужої праці, а також відчуження її результатів. *Трудова приватна власність у самій собі містить весь набір економічних та інших стимулів до підвищення ефективності праці і виробництва.*

Нетрудовий підтип приватної власності базується не на особистій праці власника (власників) засобів виробництва, а на залученні на умовах позаекономічного або економічного примусу праці інших людей (не власників), відчуженні безпосередніх виробників від засобів виробництва та результатів їхньої праці. Тут важливо наголосити, що нетрудовий підтип приватної власності має складне видове структурування, що визначається системою примусового характеру поєднання трудового потенціалу й засобами виробництва, що існує на тих чи інших етапах формаційного діалектико-історичного розвитку людської цивілізації.

Вид власності характеризується якісно особливим змістом відносин приналежності, володіння, розпорядження та використання об'єктів власності, який обумовлюється якісно особливим способом поєднання особистого та уречевлених факторів виробництва в рамках того ж самого типу власності.

Насамперед, тут маються на увазі продемонстровані історичним формаційним розвитком відносин власності безпосередньо суспільний, позаекономічний та економічний способи поєднання факторів виробництва та їхні різні модифікації.

Рабовласницька власність – історично перший вид формаційно-класової, експлуаторської за своїм характером приватної нетрудової власності.

Її економічну основу утворює такий рівень розвитку продуктивних сил, за якого безпосередні працівники могли виробляти продукту більше, ніж було потрібно для відтворення їхньої робочої сили. Сутність рабовласницької власності характеризується трьома рисами: 1) раб є приналежністю індивідуального або асоціативного власника (общини, храму, держави), який розпоряджається рабом і використовує його як знаряддя праці, що "розмовляє"; 2) рабовласницька власність реалізується за допомогою присвоєння робо-

власником всього (необхідного і додаткового) продукту праці рабів на основі позаекономічного примусу рабів до праці; 3) за всіх типів рабства, раб не є власником ні засобів виробництва, ні результатів своєї праці: частину продукту праці рабів, що відповідає необхідному продукту, рабовласник виділяє на споживання раба (як корм робочій худобі) для відтворення його робочої сили, що не має в умовах рабовласницького ринку товарного характеру.

Феодальна власність – історично другий вид формаційно-класової, експлуататорської за своїм характером нетрудової приватної власності.

Основу феодальної власності становила власність на землю як складна сукупність відносин приналежності, володіння, розпорядження і користування землею між феодалами (відносини васалітету), з одного боку, та феодалами і кріпаками – з іншого. Останні, на відміну від рабів, були вже не об'єктами, а суб'єктами відносин земельної власності.

До рис феодальної власності належать: 1) приналежність, тобто володіння землі феодалам; 2) використання кріпаками земель, що належать феодалам, як умова виконання на користь феодалів різних повинностей; 3) земельна й особиста (кріпацька) залежність селян від феодалів; 4) вона реалізувалась на основі позаекономічного примусу феодалами закріпачених селян до праці в різних формах земельної ренти, що мала надзвичайно нееквівалентний характер щодо відшкодування необхідного продукту кріпосним селянам.

Феодальна земельна рента як економічна форма реалізації феодальної земельної нетрудової власності своїм змістом має присвоєння феодалами через відносини поземельної та особистої залежності селян додаткового створеного ним продукту у формі відробленої ренти (панщини), натуральної ренти (рента продуктами) і грошової ренти. Кожна з цих форм земельної ренти відображала відповідний етап у розвитку феодальної власності.

Капіталістичний вид власності – історично третій формаційний вид експлуататорської за своїм характером, нетрудової приватної власності, що за своєю сутністю є абсолютно відмінною від двох попередніх видів.

Суть капіталістичного виду приватної власності характеризується: 1) наявністю в суспільстві найманих працівників – людей, що є "двічі" вільними: *по-перше*, як громадяни країни, які позбавлені будь-яких видів особистої залежності; *по-друге*, "вільних" від засобів виробництва, природних та фінансових ресурсів і таким чином позбавлені можливості самостійно забезпечити себе і свої родини засобами існування як власники-працівники; 2) наявністю в суспільстві капіталістів – людей, які володіють майновим і грошовим багатством, що використовується як капітал, тобто володіють такою власністю, що дозволяє їм отримувати додаткову вартість, яка перевищує величину авансованої у виробничо-комерційний цикл вартості; 3) економічним примусом, а саме, товарним способом поєднання найманих працівників із засобами виробництва, шляхом продажу на ринку праці єдиної власності – особистого трудового потенціалу, що як товар набуває форму робочої (або трудової) сили.

Форма власності є зовнішнім організаційно-економічним проявом відносин приналежності, володіння, розпорядження та використання того чи іншого типу або виду власності.

Історія існування *трудої приватної власності* засвідчує, що вона існує постійно у трьох основних формах таких як: 1) одноосібна; 2) сімейна; 3) кооперативна.

Одноосібна трудова приватна власність — це особлива організаційна форма приватної власності, що характеризується належністю умов виробництва окремим індивідам, які здійснюють виробництво на основі своєї праці. Її економічний зміст обумовлюють володіння, розпорядження та використання засобів виробництва суб'єктом, якому вони належать. Економічними формами реалізації трудової одноосібної власності є присвоєння її суб'єктом продукту власного виробництва або доходу від його продажу.

Сімейна трудова власність характеризується належністю умов виробництва родинній спільноті, що здійснює виробництво на основі використання спільної праці членів родини.

Сутність кооперативної форми трудової власності полягає в тому, що майно кооперативу, яке формується за рахунок вступних та пайових внесків його учасників, котрі є працівниками цієї асоціації, має двоїстий суспільний характер: з *одного боку*, воно (майно, пай) є належністю всіх учасників кооперативу як їхня спільна приватно-трудова власність, з *іншого* – власність залишається належністю кожного з кооператорів у межах частки, пропорційної паю, внесеному кожним у майно кооперативу.

Тобто кооперативна власність є особливою формою організації спільної часткової (дольової) приватної трудової власності, яка функціонує на засадах особистої трудової участі власника паю в процесі виробництва. Вона є формою реалізації інтересів дрібних власників (ремісників, селян, торговців та ін.), що об'єднуються для захисту своїх споживчих інтересів, виробництва продуктів, гарантування зайнятості тощо. Кооперативна форма трудової приватної власності виникає в умовах розвитку товарно-грошових і кредитних відносин та існування інших атрибутів ринкового господарства й орієнтована винятково на ринок.

Нетрудова власність в умовах рабовласницької та феодальної суспільно-економічних формацій мала обмежені форми прояву.

Так, історичне різноманіття відносин власності в умовах *рабства* можна звести до двох основних форм: 1) *патріархальної* (що базувалась на натуральному виробництві і локалізувалась межами домашнього господарства), особливість якої полягала в спільній участі рабовласників і рабів у трудових процесах; 2) *класичної (античної, римської)*, що базувалось на досить розвинених товарно-грошових відносинах і не тільки реальному, але й юридичному закріпленні приналежності раба рабовласникові.

Феодальна власність (вотчина) насамперед реалізувалась у формах привласнення феодалами земельної ренти, що як економічна форма реалізації феодального виду земельної власності своїм змістом була через відносини поземельної та особистої залежності селян присвоєнням феодалами додаткового продукту, котрий створюється ними, у формі: 1) відробленої ренти (панщини); 2) натуральної ренти (рента продуктами); 3) грошової ренти.

Системне структурування форм капіталістичної та державно-капіталістичної власності

Сучасний, експлуататорський за своєю сутністю, вид капіталістичної власності в процесі свого діалектичного розвитку набув надзвичайної різноманітності форм прояву.

Аналіз особливостей якісного розвитку організаційних та функціональних форм існування сучасного капіталу засвідчує, що складніші і системно вищі форми його структурування не ліквідують більш прості, первинно-рудиментарні форми, а продовжують функціонувати з ними у діалектичній єдності, взаємно доповнюючи і посилюючи як особисті потенційні економічні можливості, так і можливості національної економіки своєї країни, або інтеграційного об'єднання країн.

Архітектоніку сучасного капіталу за його формами можна системно структурувати за ознаками, що спроможні найбільш повно віддзеркалити його сутнісний зміст.

За суб'єктно-організаційним підходом капітал може бути поділений на такі форми.

А. Одноосібно-родинні, або первинно-рудиментарні форми:

1) індивідуальний капітал; 2) індивідуально-сімейний капітал; 3) сімейно-клановий капітал.

Б. Асоційовані форми капіталу:

1) партнерсько-груповий капітал (тобто об'єднаний капітал осіб, що не пов'язані родинними зв'язками); 2) спільний акціонерний капітал (утворюється чисельними фізичними, тобто персоніфікованими-юридичними особами, з яких одна або декілька мають контрольний пакет акцій, що може бути значно нижчим за 50% від обсягів статутного); 3) змішаний акціонерний капітал (утворюється як фізичними, так і юридичними особами); 4) корпоративний капітал (тобто акціонерно-акціонерний капітал, що утворюють неперсоніфіковано-юридичні особи).

У свою чергу архітектоніка корпоративного капіталу має такі рівневі форми організації: а) національні корпорації (національний рівень); б) транснаціональні корпорації (міжнародний рівень); в) глобальні корпорації (всесвітній рівень).

В архітектоніці сучасного капіталу також слід виділяти і функціонально-економічні його форми.

А. Первинний (зародковий) капітал, періоду первинного нагромадження, що існував у таких формах): 1) мануфактурний капітал; 2) лихварський капітал; 3) купецький капітал; 4) земельно-орендний капітал.

Б. Традиційні функціональні форми: 1) промисловий капітал (у т.ч. будівельний, транспортний та ін.); 2) торговельний капітал; 3) банкірський капітал; 4) аграрний капітал.

Б. Інтегровані форми: 1) фінансовий капітал; 2) венчурний капітал.

Можна виділяти *організаційно-економічні форми капіталу*, що представлені його двома основними формами: 1) основний капітал; 2) оборотний капітал.

З точки зору політико-економічного підходу, що базується на розумінні першоджерел утворення додаткової вартості та економічної теорії, виділяються такі форми капіталу, як: 1) постійний; 2) змінний капітал.

Архітектоніку капіталу за його інвестиційно-векторними формами можна структурувати за такими складовими:

1) матеріально-речовий капітал; 2) природно-ресурсний капітал; 3) інтелектуально-інвестиційний капітал; 4) капіталовкладення, спрямовані на розвиток людського потенціалу.

У сучасних умовах домінуючою формою капіталу є корпоративний капітал, що, незважаючи на вищу ступінь усупільнення, за своїм генетичним типом продовжує в межах ринкової економіки залишатися приватною нетрудовою власністю.

Державна власність є однією з найважливіших ланок інституту власності в соціально-антагоністичних формаціях. Вона підпорядкована забезпеченню виконання державою її соціально-економічних функцій як базового суспільного інституту.

"Держава є продуктом суспільства, – стверджував Ф. Енгельс, – ... держава є визнанням, що це суспільство заплуталося в нерозв'язній суперечності із самим собою, розкололося на непримиренні протилежності... А щоб ці протилежності, класи із суперечливими економічними інтересами, не пожерли один одного і суспільство в нещадній боротьбі, для цього стала необхідною сила, яка стоїть, очевидно, над суспільством, сила, яка б зменшувала зіткнення, тримала його в межах "порядку". І ця сила, що породжена суспільством, але така, що поставила себе над ним, дедалі більше відчужує себе від нього, є державою... Це особлива публічна влада ... яка вже не збігається безпосередньо з населенням, що організує сама себе як збройна сила ... Вона складається не тільки з озброєних людей, а й з речовинних додатків, в'язниць і примусових установ усякого роду..." (Енгельс, 1982. С.196–197).

Основним завданням інституту держави в класово-антагоністичних суспільствах є реалізація силової функції щодо недопущення експропріації приватної нетрудової власності, якою володіють економічно пануючі еліти,

на користь народних мас, що позбавлені власності (плебсу). Це зумовлено тим, що держава "виникла з потреби тримати у вузді протилежність класів...виникла в самих зіткненнях цих класів, то вона ...є державою самого могутнього, економічно панівного класу, що за допомогою держави стає також і політично пануючим класом і здобуває в такий спосіб нові кошти для придушення й експлуатації пригнобленого класу" (Енгельс, 1982. С. 198–199).

Стосовно буржуазної держави в умовах капіталістичної соціально-економічної формації Ф. Енгельс відзначав, що вона "є лише організацією, яку створює собі буржуазне суспільство для охорони загальних зовнішніх умов капіталістичного способу виробництва від зазіхань як робітників, так і окремих капіталістів. Сучасна держава,...за самою своєю суттю є капіталістичною машиною, державою капіталістів, ідеальним сукупним капіталістом. Чим більше продуктивних сил візьме воно у свою власність, тим повнішим буде її перетворення в сукупного капіталіста і тим більшу кількість громадян вона буде експлуатувати..." (Енгельс, 1983. С. 283).

За соціально-економічним змістом і особливостями правової форми існування державна власність є незрівнянно складнішим явищем, ніж традиційна приватна капіталістична власність. Як конкретне системно інтегроване ціле вона охоплює широке коло державно-політичних і державно-правових відносин, економічний зміст яких визначається об'єктивними процесами виробництва і обігу суспільного капіталу на загальнонаціональному, регіональному та місцевому рівнях. Саме ці рівні і поділяють державну власність на загальнонаціональну, федеральну (регіональну, муніципальну) та власність місцевого рівня самоврядування.

За своїм структурним устроєм держава складається з ряду ієрархічно побудованих та функціонально структурованих, організаційно-владних комітетів і підкомітетів та відомчих органів керування, контролю й владного примусу, у яких службу несуть чиновники, що наділені певними повноваженнями відповідно до свого службового положення. Саме державний апарат є основним суб'єктом процесу державного управління і делегованої у його розпорядження державної власності. Тобто змістовно-якісний рівень реалізації державної економічної політики повною мірою залежить від професійної компетентності та моральних якостей представників державного апарату, передусім від владної верхівки державної бюрократії.

Специфічне становище бюрократії у суспільстві формує і її власні кастові інтереси. По суті, державне управління бюрократія фактично розглядає як "специфічний об'єкт її приватної власності" й усіма доступними способами прагне до відтворення та збереження існуючих управлінських структур, а також традиційних форм і методів керування, незважаючи на те, відповідають вони суспільним потребам чи ні. "Бюрократія, – як влучно відзначав К. Маркс, – становить... особливе, замкнуте суспільство в державі. Бюрократія вважає себе кінцевою метою держави... бюрократія є за своєю суттю "державою як формалізм", ...вона є такою за своєю метою... Державні завдання перетворюються в канцелярські завдання, або канцелярські завдання – у державні... Загальний дух бюрократії є таємницею, таїнством. Дотримання цього таїнства забезпечується в її власному середовищі її ієрархічної організації, а стосовно зовнішнього світу – її замкнутим корпоративним характером" (Маркс, 1955. С. 171–172).

Традиційно не маючи адекватно розвинутої економічної бази у вигляді персоніфікованих засобів виробництва (капіталу), бюрократія має можливість особисто-корпоративної наживи тільки шляхом зловживання службовим становищем, зокрема, із використанням корупційного механізму. Однак у традиційних суспільствах, розвиток яких відбувається еволюційним, а не революційним шляхом, наявність економічної влади в руках домінуючих суспільних класів дозволяє їм пильно стежити за тим, щоб

бюрократія не використовувала державу та її власність з метою свого особистого або корпоративного збагачення.

До речі, на сьогодні у США клас власників капіталу, що перевищує мільйон доларів, є більшим за три мільйони осіб (мільйонерів, мультимільйонерів, мільярдерів і мультимільярдерів). Тобто існує потужна соціальна спільнота, що безпосередньо зацікавлена здійснювати нагляд та контроль за владою і за тим, як використовується державна власність. Тим більше, що ця влада реально відділена від бізнесу та представлена бінарною партійною системою – демократів та республіканців (у США та ін.), – що по черзі або політично реалізують, або опозиційно контролюють владу.

Сучасне капіталістичне суспільство за минулі сторіччя відпрацювало надійні механізми, що продовжують перманентно вдосконалюються у напрямі унеможливлення реалізації особливих корпоративно-кланових інтересів державної бюрократії на шкоду загальним інтересам пануючого класу олігархів та великих власників капіталу.

Одночасно сучасна буржуазна держава таким чином структурує й удосконалює механізми захисту капіталістичного ладу від зазіхань бюрократії як на приватну, так і на державну власність, що надзвичайно обмежує можливості розростання посадової корупції та проявів різноманітних форм протекціонізму й лобізму в структурах державної влади. А сам клас власників капіталу налаштований таким чином, що покарає будь-якого представника, навіть делегованого з його лав у структури влади, з такою ж незворотною жорсткістю, як і будь-якого іншого пересічного громадянина, якщо він особисто або у змові з іншими, такими ж як і він, чиновниками зазіхне на державну власність, що, насамперед, є загальнонаціональним надбанням усього економічно домінуючого класу і яка має обслуговувати спільні інтереси саме цієї суспільної верстви (а не окремих його кланово-корпоративних груп).

Соціально-деспотична власність та особливості її трансформації у номенклатурно-бюрократичну форму в процесі "побудови соціалізму"

Задамо питання: що може відбутися, коли в традиційному, розвиненому капіталістичному суспільстві зникне реальна владна сила в особі панівного економічного класу, яка реалізує свою політичну волю, у тому числі й стосовно держапарату, і якщо за тих чи інших причин стане неефективним або зовсім зникне суспільний облік і контроль за діяльністю державних чиновників на всіх рівнях їхньої ієрархічної підпорядкованості, аж до найвищого?

Можна стверджувати, що за цих умов *цілком можливе переродження держапарату в його соціальний антипод, в особливу форму безконтрольної, безвідповідальної та безкарної влади бюрократичного апарату над державною, її власністю*. При цьому відкриються необмежені можливості для здійснення абсолютно волюнтаристичного управління країною та розростання тотального державного бюрократизму і корупції.

Розуміння суті та виявлення найбільш характерних відмінностей класичної бюрократичної системи, що на сьогодні існує у країнах розвиненої капіталістичної економіки, від бюрократії нового, так званого "плутократичного" типу, яка сформувалась в Україні у період реставрації капіталістичного способу виробництва на засадах роздержавлення і приватизації "загальнонародної" державної власності, неможливо без всебічного і неупередженого ідеологічним замовленням дослідження її вихідної бази. Тобто зазначене не має сенсу без аналізу феномена формування номенклатурної бюрократії радянських часів і відповідної цьому періоду державно-номенклатурної форми власності. Саме цей тип бюрократії і є тим своєрідним геномом, що успадкувала вітчизняна бюрократія пострадянського періоду.

До того ж одною з причин існуючого на цей час стану речей є те, що "нова" бюрократія незалежної України народжувалась в умовах відсутності, з *одного боку*, системи кадрової люстрації, тобто відсторонення старої номенклатури (аж до її асистентської частини) від влади і можливості привласнення на свою приватну користь державної власності, а з *іншого* – без проведення майнової реституції, тобто повернення власності нащадкам яка була експропрійована у їх рідних і близьких у період перемоги Жовтневої революції. Тобто йдеться про ті очищаючі механізми, які були задіяні в країнах Східної Європи і Балтії.

Зазначене засвідчує необхідність проведення ретроспективного аналізу якісних особливостей кардинальної зміни відносин власності після так званої перемоги "пролетаріату і встановлення його диктатури" в 1917 році, а також у процесі становлення та розвитку влади номенклатурної бюрократії.

Історично номенклатурна система формувалася як особлива система кадрового відбору, що повинна була захистити владні структури молоді радянської держави від проникнення до них контрреволюційних та революційно-декласованих елементів. Специфіка підбору кадрів була побудована таким чином, що домінував принцип перепустки – "обов'язковості походження з робітників та бідного селянства" висуванців до органів державного, господарського й партійного керування. Відбувалася реалізація програмного лозунгу з пролетарського гімну "Ітернаціоналу": "Хто був нічим, той стане всім". Колишні "патриції" або фізично знищувались, або перетворювались у плебеїв, а колишній "плебс" перетворювався у нову "патриціанську" еліту, що отримала у вотчину державну владу в країні "перемігшого пролетаріату".

Однак згодом практика переконливо довела, що сам по собі статус "пролетарського походження" ще не гарантує державний апарат країни "трудящих" від соціально-класового переродження і морально-психологічної розбещеності та деградації. Тобто висуванці з пролетарських, бідних селянських, гноблених верств населення, отримавши державні посади, не виявляли взірців моральності і, як правило, поводити себе здебільшого гірше, ніж старе чиновництво, а інтереси та потреби трудящих мас вони переважно ігнорували.

Історичний аналіз засвідчує, що 73-річна історія країни, що "канула в Лету", як і досягнення побудови в ній соціалістичного суспільства, мала *чотири* абсолютно відмінні та ще об'єктивно не досліджені соціально-економічною наукою етапи.

Перший етап – 1918–1928 роки. Він включає період громадянської війни, військового "комунізму", подолання післявоєнної розрухи, запровадження "нової економічної політики", утворення СРСР, обрання Й.Сталіна (Джугашвілі) Генеральним секретарем ЦК ВКП(б), смерть В. Леніна (Ульянова), усунення від влади Л.Троцького (Бернштейна) та узурпація абсолютної державної влади Й.Сталінінм.

Унікальність цього періоду полягала у тому, що за умови реалізації нової економічної політики та посилення домінування дрібнотоварного укладу, заснованого на приватній трудовій власності, а також відновленні дрібно-капіталістичного укладу реставрація капіталістичної системи була б неминуча. Тобто можна стверджувати, що "соціалістичний експеримент", який відбувся у найслабкішому ланцюгу капіталістичної світової системи на початку ХХ ст. був би припинений ще до святкування десятої річниці революції-диктатури пролетаріату, внаслідок якої на засадах кривавого терору була експропрійована капіталістично-поміщицька власність на засоби виробництва, фінансові і природні ресурси. Це спричинило б неминучу реставрацію старого порядку, а також задіяло механізм реституції, тобто повернення колишнім власникам і їхнім нащадкам експропрійованої пролетаріатом капіталістичної власності. До того ж армії Врангеля в Сербії, та Денікіна

у Франції в цей період ще не були розформовані і зберігали свою боєготовність, і про кривавий терор, який був би влаштований більшовикам і пролетаріату та бідному селянству, що перемогли у Жовтневій революції, можна лише здогадуватись. Але історія розвивалася за іншим сценарієм.

Другий етап – 1929–1952 роки. Це етап встановлення і реалізації абсолютної сталінської диктатури, специфічної "соціальної деспотії" яка відрізнялася від усіх інших диктаторських деспотій своєю задекларованою ціллю – "побудовою соціалізму і комунізму" в окремо взятій країні.

Будь-якого незаангажованого дослідника не можуть не вражати досягнення, які мав СРСР напередодні війни 1941–1945 рр. Так, якщо продуктивність суспільної праці у кінці 20-х років в СРСР ледь досягала 10% від відповідного рівня США то напередодні війни перевищувала 30%. За роки двох передвоєнних п'ятирічок обсяг промислової продукції зріс у 6,5 раза, а по її випуску СРСР вийшов з четвертого на перше місце в Європі і з п'ятого – на друге у світі. Питома вага галузей виробництва засобів виробництва зросла з 39,5 до 61%. Чисельність робітників і службовців у промисловості за цей період підвищилася вдвічі. Питома вага фонду нагромадження в структурі національного доходу на початок другої п'ятирічки перевищила 30%, тобто була вдвічі більшою, ніж на кінець 20-х років, або у чотири рази перевищила рівень дореволюційної Росії. Саме цей виробничо-технічний потенціал і став економічним фундаментом перемоги над фашистською Німеччиною, що підкорила собі майже всю Західну і Центральну Європу (Матеріали Пленума ЦК КПСС, 25–26 июня 1987 г. – М.: Политиздат, 1987. – С. 41).

Малодослідженим економічною теорією залишається той феномен, що соціальним деспотом була сформована унікальна структура інституту власності на засоби виробництва, фінансові й природні ресурси (понад 80% – державна форма власності і менше 20% – колгоспно-кооперативна форма власності). При цьому державна власність мала винятково казенну форму, а колгоспно-кооперативна власність фактично була повністю одержавлена, оскільки колгоспи мали неподільні основні фонди, а їх керівництво хоч і обиралося загальними зборами, але тільки з представників, затверджених партійними органами.

Основні організаційно-економічні засади діяльності підприємств казенної форми власності: 1) єдність фінансів казни та казенних підприємств; 2) директивна форма управління казенними підприємствами з боку держави на умовах доведення планових завдань, обов'язкових до виконання; 3) призначення керівництва казенного підприємства вищим державним органом; 4) існування особливого інституту "царського ока", тобто нагляду за керівництвом підприємства (установи, організації), – з боку секретаря парткому, затвердженого ЦК ВКП (б), чи союзної республіки; 5) здійснення жорсткого контролю за ефективним використанням за призначенням та за збереженням майна, що закріплювалось у виробниче використання підприємству; 6) планування і фінансовий контроль за виробничо-господарською діяльністю; 7) лімітування чисельності працюючих та їхнього професійно-кваліфікаційного складу, а також фонду оплати праці із відповідною системою контролю; 8) абсолютна відсутність будь-яких комерційних стимулів функціонування казенного підприємства (бюджетне вилучення прибутку та бюджетні дотації виробництва неприбуткової продукції).

Грошова система у той період була жорстко поділена на дві складові, системи безготівкового і готівкового обігу, які не могли змішуватись (тобто гроші з неготівкового обігу не могли використовуватись у готівковому). Казенна банківська система країни позбавлялась функції інвестиційного і інноваційного кредитування і фактично перетворилась на систему касово-рахункового обслуговування суб'єктів господарювання. Амор-

тизаційні та інвестиційні ресурси перебували в абсолютній юрисдикції Держплану СРСР.

Цікавим є той факт, що за Й.Сталіна питома вага корпоративного впливу номенклатурного апарату в державі була найменшою за всю післяжовтневу історію радянської держави, хоча як утримуючий каркас сформованої системи репресивно-деспотичного управління його значення й вплив були величезні. Але, з іншого боку, номенклатурний апарат не мав у той період практично ніякої самостійності, не міг реалізувати власних економічних інтересів та політичної волі. Також відсутні були й мотиви формування корупційної системи, оскільки працівники держапарату навіть не мали в особистій власності об'єктів довготривалого користування, які їм надавались за номенклатурним статусом і якими вони користувались лише в період перебування на номенклатурних посадах (квартири та їх облаштування, дачі, автомобілі тощо) і які в них вилучалось у разі втрати посад.

У цей період державно-бюрократичний апарат був лише слухняним інструментом у руках "Вождя", що до блиску був відшліфований численними кривавими чистками і тому ідеально відповідав своєму утилітарному призначенню у створеній системі директивно-планової економіки, що, як зазначалось, спиралась на домінуючу казенну форму власності.

Третій етап – 1953–1991 роки. Він мав чотири підетапи: "хрущовський" – 1953–1964; "брежнєвський" – 1965–1982; "каліфів" на годину – Андропова і Черненко – 1983–1985; "горбачовський" – 1985–1991 роки.

Одним із результатів хрущовської "відлиги" та засудження культу особистості Й.Сталіна було те, що вона поклала початок переходу суспільства від соціальної деспотії вождя "всіх трудящих" до абсолютного всевладдя номенклатурної бюрократії. Цей період характеризується прискореною "емансипацією" бюрократичного апарату та перетворення його в наймогутнішу самостійну суспільну силу, що дедалі більше стала усвідомлювати свій особливий, корпоративний соціально-економічний інтерес.

Саме на початку цього періоду закладались підвалини реформаторської ерозії директивно-казенної економічної системи, що базувалася на винятково-персональній кримінальній відповідальності керівників за недосягнення високих кінцевих результатів їхньої діяльності. Саме це зумовлювало перманентне формування і службове просування ієрархічними сходами високоякісного кадрового потенціалу.

Водночас розпочинається трансформація інституту соціально-деспотичної власності в його номенклатурно-бюрократичний антипод.

Аналіз дозволяє стверджувати, що в СРСР наприкінці 50 – початку 60-х років завершився процес становлення особливої, тоталітарно-функціональної форми державної бюрократії – "номенклатури". Такої організаційної й соціально-економічної форми бюрократії історія світової цивілізації до того ще не знала. Тобто перехідний хрущовський період завершився безкровним переворотом, коли вища номенклатура "з'їла" незручного для неї волюнтаристичного правителя, який спробував нав'язати їй систему обов'язкової кадрової ротачії, аж до владного олімпу – Політбюро. А це фактично було б для номенклатурної бюрократії "смерті подібно".

Можна вважати, що, починаючи з жовтня 1964 року, в історії колишнього СРСР настала ера всевладдя номенклатурної бюрократії, організаційну основу якої становила система так званої "кадрової стабільності". І якщо раніше апарат був простим продовженням рук Й.Сталіна, був "приводним ремнем" проведення соціально-деспотичної політики побудови соціалістичного суспільства на засадах казенної форми загальнонародної (а по суті соціально-деспотичної) власності, то у подальшому, навпаки, настала ера, коли кожен із генсеків був усього лише складовою частиною номенклатурно-бюрократичного апарату, усього лише старшим за званням у середовищі керівної верхівки.

Функціональну основу бюрократії "нового типу" становив "номенклатурний централізм". В організаційному плані номенклатура являла собою багатoshарову й багатоступінчасту ієрархічну піраміду, вершину якої "вінчала" всевладна партійно-державна олігархія – Політичне бюро. Ця система ґрунтувалася на сполученні твердого загальноструктурного й персонального підпорядкування. Системі одночасно були властиві суперечливі тенденції: з *одного боку*, до самозамкненості, а з *іншого* – до постійного саморозширення за допомогою утворення нових і нових бюрократично-ієрархічних структур і ланок.

Розвинена номенклатурно-бюрократична система радянського типу характеризувалась трьома найбільш важливими інституційними особливостями та ознаками:

1) присвоєнням вузькою олігархічною групою осіб монопольного права на безконтрольну, безвідповідальну та безкарну владу й розпорядження "загальнонародною, соціалістичною" державною власністю;

2) абсолютною фетишизацією відносин у системі номенклатурної влади й керування, побудові бюрократичних стосунків за принципом "ти – мені, я – тобі", при цьому найважливішими елементами номенклатурно-бюрократичного "бартерного ринку" були відносини "блату", "протекціонізму", "земляцтва", "родинності", "кумівства";

3) узурпацією особливого права на розподіл і рентно-статусне присвоєння життєвих благ, одержуваних за рахунок додаткового продукту на суспільний капітал, які отримувались шляхом використання спеціально створеної та прихованої від широкого загалу системи номенклатурних привілеїв і відповідного матеріального забезпечення.

Економічною основою виникнення й тривалого статусного існування номенклатури, як це не дивно може здатися на перший погляд, стала саме "державна форма власності", що продовжувала конституційно декларуватися як загальнонародна, соціалістична.

КОНСТИТУЦІЯ СРСР

Стаття 10. Основу економічної системи СРСР становить соціалістична власність на засоби виробництва у формі державної (загальнонародної) і колгоспно-кооперативної власності... Ніхто не має права використовувати соціалістичну власність з метою особистої наживи та в інших корисливих цілях.

Стаття 11. Державна власність – загальне надбання всього радянського народу, основна форма соціалістичної власності.

Фактично держава не є і не може бути безпосереднім власником суспільної власності. Вона може бути тільки верховним координатором, вищим розпорядником загальнонаціонального надбання й виконує цю функцію або з волі правлячих класів, або, якщо це справді загальнонародна держава, за дорученням та в інтересах усього народу за умов повного народного контролю за діяльністю чиновництва. Однак, якщо номенклатурно-бюрократичний клан монополізує функції розпорядження держвласністю і при цьому чиновники й господарський директорат практично не несуть перед народом ніякої персональної відповідальності за її збереження, примноження та ефективне використання, державна власність набуває особливої, номенклатурно-бюрократичної форми. Передусім, це зумовлювалось тим, що діяльність номенклатурної бюрократії відбувалась, коли був відсутній надійний механізму всенародного обліку й контролю, а також коли сформована система забезпечувала повну безвідповідальність і безкарності "слуг народу" за кінцеві результати використання загальнонародного капіталу.

Антиконституційне право на безконтрольне й безкарне розпорядження власністю народу номенклатура перетворила в реальне право власного кланового приватного володіння. *Виникла специфічна форма номенклатурно-бюрократичного капіталізму. Це державний капіталізм, що функціонує в умовах практично повного бюрократичного одержавлення*

власності на засоби виробництва й природні елементи національного багатства, коли сама держава і його власність переходять у приватне володіння номенклатури. Починає діяти особливий "номенклатурно-бюрократичний спосіб виробництва", основною антагоністичною суперечністю якого є "суперечність між суспільним характером виробництва й приватно-клановою формою номенклатурного присвоєння життєвих благ", у т.ч., і засобів виробництва. Тобто були створені такі умови за яких, як і передбачав К.Маркс, "...бюрократія має у своєму володінні державу: ..." це є її приватна власність" (Маркс, 1955. С. 172).

Інституційні передумови та специфічні особливості реставрації державно-номенклатурної власності в капіталістичну

Привласнення номенклатурною бюрократією державної, загальнонародної власності, а також результатів чужої праці було опосередковано складним і замаскованим механізмом функціональної взаємодії різних владних ієрархічних рівнів, відомчих і територіальних структур і ланок номенклатурного партійно-державного апарату. Економічну основу дії цього механізму становила система відносин, що надавали можливість номенклатурі безконтрольно, безвідповідально і безкарно розпоряджатись державною власністю у своїх інтересах.

Разом із цим номенклатура усвідомлювала дві речі. *По-перше*, що особиста влада як і можливості безконтрольного, безвідповідального та безкарного права розпоряджатись власністю народу не є вічною, а владу (як і право на свій розсуд розпоряджатися чужою власністю) неможливо передавати у спадщину своїм рідним та близьким. *По-друге*, що такий стан речей, який існував у державі не може продовжуватись нескінченно. Це сформувало ті внутрішні інтереси, що стимулювали номенклатурну бюрократію безпосередньо очолити процес перебудови та суспільної трансформації. Тобто у тих історичних умовах, що склались в СРСР у середині 80-х років ХХ століття номенклатурна олігархія зрозуміла свою особисту вигоду від того, що вона сама приступить до "організації революції зверху".

На перший погляд може здатися, що ніякого попереднього сценарію підготовки процесу "перебудови" не існувало, а все те, що відбувалось є наслідком низки "випадкових" прорахунків й "прикрих" помилок, що були допущені вищим партійно-державним керівництвом, у результаті чого безупинно погіршувалася й загострювалася економічна, а потім і соціально-політична обстановка. Однак, якщо системно проаналізувати внутрішню логіку процесів та причини, що зумовили їхні наслідки, стає зрозумілою не тільки основа, а й технологія, що використовувалась номенклатурою для цього.

Економічний феномен полягає у полярній зміні мотиваційних пріоритетів номенклатури, а саме, у тому, що державна власність, яка на той час становила базисну основу існування номенклатурної бюрократії як суспільного класу, стала їй не тільки непотрібною, а навпаки, свій головний інтерес номенклатура пов'язала з її якнайшвидшим знищенням, під гаслом "роздержавлення і приватизації". Саме у цьому процесі номенклатура побачила не лише свій шанс на порятунок, а й можливості "світлого майбутнього" для себе і своїх нащадків. Саме тому цей парадоксальний соціально-економічний факт потребує наукового пояснення.

У цьому зв'язку доцільно буде нагадати ретроспективу трансформації ідей номенклатурної "перебудови" економічного базису радянського суспільства.

Перший етап пов'язаний із початком горбачовської "перебудови", коли від тези про "абсолютно домінуючий і недоторкано-монолітний характер державної власності в умовах соціалізму" ідеологічні адепти номенклатурно-бюрократичного класу, у т.ч. і його "науково-елітного" прошарку, перейшли до реалізації тези "щодо множинності форм реалізації соціалістичної, загальнонародної державної власності": колективні і кооперативні форми.

На другому етапі номенклатура віддала команду перейти науковим апологетам до обґрунтування і нав'язування тези щодо можливості існування "плюралізму форм власності в умовах соціалізму".

На третьому етапі перманентно виникла й почала розкручуватись ідея "рівноправності різноманітних форм власності", зокрема, акціонерної. "Ринок в його сучасному розумінні заперечує монополію одної форми власності, вимагає їх різноманітності, економічного і політичного рівноправ'я" (Горбачев, 1990. С. 14).

На четвертому, завершальному етапі "процес пішов" настільки далеко, що гасло "рівноправності всіх форм" було замінено ідеологічною кампанією щодо прямої "дискримінації" державної форми власності, аж до повного визнання її за "головну перешкоду та ворога" на шляху проведення ринкових реформ. Один із представників вищої номенклатури А.Вольський (1991. С. 2) стверджував: "Державна власність є знеособленою. Вона належить усім й одночасно нікому. Звідси всі біди".

Доречно зазначити, що саме у цей період А.Маршал стверджував, що "накопичення величезної маси державної власності; накопичення, зроблені лише у цій формі деякими провідними демократичними країнами, утворюють чималу частку найцінніших володінь, що успадковувалися нашою власною епохою від її попередників", а "постійне зростання питомої ваги державної власності в національному багатстві країн, є важливою майновою базою, що спроможна забезпечити надійне гарантування подальшої перспективи зростання рівня життя всього населення країни" (1993. С. 308–309).

Саме номенклатурна бюрократія СРСР змінила вектор "недоторканості державної власності" та замінила його на гасло "Забрати в держави – віддати народу".

Хто? Як? Під чиїм контролем? У чиїх соціально-класових інтересах ділитиметься національне надбання? Відповіді на ці питання були невідомі для переважної більшості населення.

На цей час відповіді на зазначені питання взагалі можуть здатись не лише наївними, а й навіть смішними. Сьогодні в Україні відомий абсолютно весь "народ", якому була віддана і продовжує до цього часу віддаватись залишкова частина стратегічної та високоефективної державної власності.

Виникають тільки три питання: як же в Україні відділити владу від того бізнесу, що виник в умовах передачі державної власності "народу", а також як цей "народ" відділити від тієї влади, яку він має та продовжує використовувати на цей час?

Яким чином можна змусити цей "народ" (коли він став новою "політичною елітою", тобто очолив сучасні бюрократичні структури нашої незалежної держави) по-справжньому служити Батьківщині, тобто захищати не приватні та корпоративно-кланові, бізнесові інтереси і відповідну власність, а сприяти реалізації інтересів всього народу України?

І, нарешті, як цю частину "народу", що на сьогодні перебуває при владі та володіє "переданою йому державою" приватною власністю, у подальшому змусити перестати плутати власну і державну кишеню та використовувати своє службове становище в інтересах зростання приватної власності та домінантного розвитку власного бізнесу?

Відповіді на ці питання є завданням наступної статті.

Література

- Бородюк В., Фролова Г. (2009) Форми власності у системі політичних і економічних відносин // Економічна теорія. № 4. С. 24–30.
 Вольський А. (1991) // Деловой мир. № 37. 19 февраля.

- Гальчинський А. (2007) Економічна теорія : підручник / А. Гальчинський, П. Єщенко. К: Вища школа. 503 с.
- Горбачев М. (1990) Доклад Генерального секретаря ЦК КПСС 2 июля 1990 г. Материалы XXVIII съезда КПСС. М.: Политиздат. 207 с.
- Базилевич В. (2006) Економічна теорія: Політекономія: підручник. 5-те вид., стер. К.: Знання-Прес.
- Мандибура В.О. (2006) Архітектоніка та особливості розвитку сучасного капіталу : Збірник наукових праць / Київський національний університет імені Тараса Шевченка ; за ред. А.В. Шегди. Випуск 10. С. 43–51.
- Мандыбура В. (1990) Методологические аспекты теоретической концепции плюрализма форм собственности. К.: Ин-т статистики и рынка Минстата Украины. 86 с.
- Маркс К. (1955) Критика гегелевской философии права / Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – 2-е изд. М.: Политиздат. Т. 1.
- Маршал А. (1993) Принципи економічної науки. М. С. 308–309.
- Мочерний С.В. (2002) Політична економія : навч. посіб. / С.В. Мочерний. К.: Знання-Прес, 2002. 687 с.
- Рибалкін В.О., Лазня І.В. (2000) Теорія власності / В.О. Рибалкін, І.В. Лазня. К.: ЛОГОС. – 279 с.
- Чухно А.А. (2001) Основи економічної теорії : підручник / А.А. Чухно, П.С. Єщенко, Г.Н. Климко та ін.; за ред. А.А. Чухна К.: Вища школа. 606 с.
- Энгельс Ф. (1982) Происхождение семьи, частной собственности и государства. В святы с исследованиями Льюиса Г. Моргана / Ф.Энгельс. М.: Политиздат. 238 с.
- Энгельс Ф. (1983) Анти-Дюринг. Переворот в науке, произведенный господином Евгением Дюрингом / Ф. Энгельс. М.: Политиздат. XII. 483 с.

SYSTEMIC-INFORMATIONAL TRANSFORMATION OF THE INSTITUTION OF PROPERTY

Victor Mandybura

Author affiliation: Doctor of Sciences (Economics), Taras Shevchenko National University, Kyiv.

The author analyzes the modern scientific approaches to classification based structuring of the institution of property, reveals his vision of the methodological aspects of the separation of type, subtype, sort and form of property in the context of the systemic-informational vision of the regularities of transformation of the institution of property. The article reveals the specific contents of the socio-despotic form of property, the peculiarities of its transformation into the nomenclatura-bureaucratic form in the process of “building socialism”, and reveals the institutional preconditions and specific features of the restoration of capitalist property by way of the privatization its state-nomenclatura form.

Keywords: institution of property, property type, sort of property, form of property, the socio-despotic form of state property, nomenclatura-bureaucratic form of state property.

JEL: H820, K110, B140, P110.